

מהשדה הביתה

קריאה בסוגיות הפתיחה למסכתות הנישואין
רביד יניב

במאמר קצר זה אנסה לשמוע את הקולות העולים מסוגיות הפתיחה למסכת קידושין ולמסכת כתובות כאילו נאמרו בדיבור אחד. כמובן, אפשר לערער על ניסיון כזה מהרבה כיוונים, ובמידה רבה ראוי לעשות זאת. אמנם, אני סבור כי מערכות המושגים השונות העומדות ברקע שתי הסוגיות, לצד הדמויות והתמונות המשותפות, הסיפורים, המסרים הסמליים והקשרים האסוציאטיביים שהסוגיות מתקשרות דרכם (במודע או שלא במודע) – כל אלו, מעלים כיוונים המשתלבים זה בזה ומשלימים זה את זה. אבקש לעמוד על נקודת השקפה משולשת – בין מילות הפתיחה למסכת קידושין למילות הפתיחה למסכת כתובות למילותיי שלי (שגם הן בחלקן מילים של אחרים).

1. אמא אדמה

סוגיית הפתיחה למסכת קידושין עוסקת בדין קניין האישה ומשווה בין האישה לשדה:

האשה נקנית. מאי שנא הכא דתני האשה נקנית, ומ"ש התם דתני
האישה מקדש?
משום דקא בעי למיתני כסף. וכסף מנ"ל?
גמר קיחה קיחה משדה עפרון, כתיב הכא: כי יקח איש אשה, וכתיב
התם: נתתי כסף השדה קח ממני, וקיחה איקרי קנין, דכתיב: השדה
אשר קנה אברהם,
אי נמי: שדות בכסף יקנו, תני האשה נקנית.¹

האישה והאדמה קשורות זו בזו מימי בראשית. מאז ומתמיד זיהה האדם את האישה שלצידו עם האדמה שמתחתיו. ביטויים קדומים לזיהוי זה ניתן למצוא במיתוסים העתיקים אודות אותה 'אמא אדמה' – אלה קדומה, אם כל חי, בוראת כל. בתרבויות השונות קיבלה דמות זו שמות ואופיים שונים דוגמת 'גאיה' במיתולוגיה היוונית או גלגולה כ'טרה' במיתולוגיה הרומאית – אלת האדמה והפריון. גם בסיפור הבריאה של פרק ב' בספר בראשית יוצר אלוהים את האדם והחיות מן האדמה. לאדמה ולאישה משותפות יכולות ההצמחה הפנימית וההכלה, פלא יצירת הפרי והוצאתו לאור עולם. לא בכדי קיבלה ה'אדמה' הטיה נקבית בשפה העברית ובשפות רבות נוספות. בתיאור יצירת האדם בבראשית מתברר הקשר הסמנטי והמהותי בין בני הזוג – האדם והאדמה. כמו ה'אישה' שנקראה כך משום שנלקחה מ'איש', כך ה'אדם' נקרא על שמה של ה'אדמה' ממנה נוצר. משותפת היא הרחם לאישה ולאדמה – ממנה האדם יוצא אל חייו, ובה הוא זורע את זרעו ומצפה לקסם שיביא את הפרי ואת פרי הבטן. וכן, זו אותה רחם גדולה אליה אנו מבקשים להיאסף בסוף ימינו. האדמה והאישה משתתפות במחזוריות ובמעגליות של החיים, שהן גם התנאי ליכולת הפרייון וההולדה שלהן. לעומת זאת, אופן קיומו של הזכר, שהוא 'עץ השדה' (ושסביבו סב הפרק הראשון של משנת קידושין), מתבסס בדרך כלל על חווית חיים יותר קווית וליניארית ופחות מחזורית.² מאליו מחפש הזכר את ה'ניכוס' או ה'כיבוש'

¹ תלמוד בבלי, מסכת קידושין, ב, א.

² בהקשר זה אזכיר את הסמלים המיניים המבטאים אופיים אלה של הזכר והנקבי – הפאלי (הקווי) והיוני (העיגולי). לא ארחיב בעניין זה אך ניתן להתבונן בשני הדימויים שבחרתי – העץ והאדמה, כסמלים של הצדדים השונים.

שב'קניין' וב'בעלות' – מושגים המושרשים בכל מערכת יחסים של זכרי ונקבי – ביחסי האדם והאדמה וביחסי האיש והאישה.³

בסוגיית הפתיחה של התלמוד הירושלמי למסכת קידושין נמצא הקבלה בין קניין הביאה באישה לקניין החזקה בקרקע.⁴ נראה כי הקבלה זו נמצאת כבר בניסוח המשותף לסוגי הקניינים של האישה ושל האדמה במשנה – 'בכסף, בשטר ובביאה' לעומת 'בכסף, בשטר ובחזקה'. קניין החזקה של האדמה נעשה באמצעות עבודה מסוימת בקרקע (לדוגמא בניית גדר) המעידה על בעלות וקניין של העובד את הקרקע. קניין הביאה כמו קניין החזקה מבטא גם הוא, לפחות ברובד מסוים, אופן של שימוש המייצר שייכות ובעלות. האישה השייכת לאיש נקראת 'בעולת בעל', דהיינו – מעשה הבעילה, כמו מעשה העבודה בקרקע, הוא זה שהופך את האיש לבעל. כך, גם סוגיית הפתיחה בבבלי מקבילה ולומדת את קניין הכסף באישה מקניין הכסף של השדה.

בנקודה מסוימת שקשה להגדירה, הופכת האדמה מ'קרקע' ל'שדה'. ההפיכה לשדה מוציאה את הקרקע מהאנונימיות ומחוסר השייכות שלה ומאפשרת מפגש וזיקה ראשוניים בין האדם והאדמה. באיזשהו אופן, זהו גם שלב הקניין המתואר במשנת קידושין – רגע של יצירת זיקה ראשונית בין האיש לאישה, רגע של יציאה מהכלל, של בחירה – 'הרי את'. אמנם, יש לזכור – בשלב זה התמונה אינה שלמה. ההתרחשות עדיין בחוץ, בשדה. בפגישה הראשונית, באופן טבעי, יש משהו זר וחיצוני – ב'דייט' אי אפשר להיות בבית.

2. ביתו זו אשתו

סוגיית הפתיחה של מסכת כתובות, שעיקרה הוא בירור דין יום הנישואין שבמשנה, מזכירה מספר פעמים את אירוע הכניסה לבית ואת השלכותיו:

³ מושג הבעלות יכול להישמע בעייתי או מפלה אך לאור המקורות קשה להתעלם מהראשוניות של מושג זה בעולם מערכות היחסים. ראוי להרחיב ולעיין במושג הבעלות ולהבהירו מתוך החיים (אך לא אעשה זאת כעת).

⁴ תלמוד ירושלמי, מסכת קידושין, הלכה א.

אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה אמרו בתולה נשאת ליום הרביעי? לפי ששנינו: הגיע זמן ולא נישאו - אוכלות משלו ואוכלות בתרומה, יכול הגיע זמן באחד בשבת יהא מעלה לה מזונות? לכך שנינו: בתולה נשאת ליום הרביעי.

אמר רב יוסף: מריה דאברהם! תלי תניא בדלא תניא? הי תניא והי לא תניא? הא תניא והא תניא! אלא, תלי תניא דמפרש טעמא בדתניא דלא מפרש טעמא?

אלא אי איתמר הכי איתמר, אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה אמרו בתולה נשאת ליום הרביעי? שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לב"ד; ותינשא באחד בשבת, שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין! שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה שלשה ימים, אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת, וברביעי כונסה. ועכשיו ששנינו שקדו, אותה ששנינו הגיע זמן ולא נישאו - אוכלות משלו ואוכלות בתרומה, הגיע זמן באחד בשבת, מתוך שאינו יכול לכנוס - אינו מעלה לה מזונות; לפיכך, חלה הוא, או שחלתה היא, או שפירסה נדה - אינו מעלה לה מזונות.⁵

הסוגיא פותחת בניסיון מוזר למדי, במיוחד לאור קריאת המקורות התנאיים השונים, להבין את הלכת יום הנישואין. המשפט הראשון במסכת מציע כי דין יום הנישואין שבמשנה נועד לברר את שאלת האכילה בתרומה של בת ישראל שהגיע זמנה להינשא לכהן אך מאיזושהי סיבה הנישואין נדחו. כאמור, הסבר מעט מוזר, המתעלם (לכאורה) מהטעמים השונים שהמקורות הקדומים הציעו, ומתמקד יותר בנפקה מינה ההלכתית של הדין ופחות במקורו וטעמו. נשים לב כי מוזרות זו מדגישה את ההצבה המכוונת של האכילה בתרומה בראש סוגייתנו. דין האכילה בתרומה של בת ישראל הנשאת לכהן נלמד מהפסוק: "כִּלְטֵהוּר בְּבִיתְךָ יֵאָכְלֶנּוּ" (במדבר יח יא).⁶ האכילה בתרומה מעידה על כניסתה ושייכותה של האישה לביתו של בעלה. הבעל המאכיל את אשתו בתרומה כמו

⁵ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, ב, א.

⁶ ספרי, במדבר, קרח ק"ז. לעומת זאת ניתן למצוא מדרשים הלומדים דין זה דרך מושג הקניין, ראה ספרא, אמור ה.

מצהיר: אני מאפשר לה להיחשף לבית שלי, להיות חלק ממנו. הסוגיא ממשיכה ודנה בטעם קביעת יום הנישואין ביום רביעי דרך העיסוק באוכל ובכניסה לבית: "טורח בסעודה שלשה ימים, אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת, וברביעי כונסה".

האישה והבית, גם הם, קשורים בקשר עמוק וקדום, קשר המתבטא במאמרו המוכר של ר' יהודה כי 'ביתו זו אשתו', ובלשונם הזהב של אמוראי בבל המכנים את אשתו של אדם – 'דביתהו'. לקיחת האישה מקבילה לבניית הבית ('קח לך אישה ובנה לה בית'). השוטרים המקראיים מכירים בבניית הבית ובלקיחת האישה כגורמים לגיטימיים להיעדרות מהמלחמה. הפסוקים מדגישים כי על האדם אשר בנה בית חדש או ארס אישה לשוב לביתו. הבית כמרחב המשפחתי והאינטימי, הוא מרחב 'נשי' במהותו. כמו כן, האישה המאופיינת לרוב בבקשת ההינטעות והנוכחות ב'כאן ועכשיו', לצד נטייתה למשפחתיות ולהכלה של הסובב אותה, מתפקדת כדמות 'ביתית'. נמצא כאן מהלך דו-כיווני משלים: מהעבר האחד – הכניסה לבית חושפת את עולמם של בני הזוג ומאפשרת את האינטימיות בין איש לאישה, ומהעבר השני – נוכחותה של האישה מאפשרת את השמחה והברכה שבביתיות: "כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה... בלא שמחה דכתיב 'ושמחת אתה וביתך', בלא ברכה דכתיב 'להניח ברכה אל ביתך'".⁷ בקשת מציאת האישה היא באיזשהו אופן רק חלק מבקשה עמוקה יותר – להתברך בבית. האדם הכונס את אשתו לתוך ביתו בעצם מבקש – לבנות בית, להרגיש בבית. אם כן, איך נכנסים הביתה?

3. מהשדה הביתה - שרה ורבקה

מהו אפוא הגורם המשותף המובהק ביותר לשתי סוגיות הפתיחה של מסכתות הנישואין? או יותר נכון – מיהו? באופן מפתיע ומסקרן הרי זה לא אחר מאבינו הזקן והקדמון – אברהם.

⁷ תלמוד בבלי, מסכת יבמות, סב, ב.

הסוגיא הפותחת של מסכת קידושין מציירת את רגעי המעבר של שרה מהבית אל השדה המתוארים בפרק כ"ג בבראשית. בפרק הסמוך נמצא תיאור של התרחשות הפוכה אך משלימה – כניסתה של רבקה מהשדה לבית – התרחשות הזוהה לתנועת ההכנסה לבית של סוגיית הפתיחה בכתובות. גם המדרש היה ער לקשר בין התנועה של הסוגיא בכתובות למעשה השידוך של יצחק ורבקה ואף הקביל ביניהם.⁸ אברהם, האב המשותף של שתי הסוגיות הוא גם הגורם המניע של ההתרחשויות הסמוכות בבראשית כ"ג-כ"ד: אברהם קובר את שרה ואברהם משדך את יצחק. קשה להתעלם מהדמיון של התפאורה הפשוטה – שדות ארץ ישראל בהם מתרחשים אירועי השיא של הפרידה והמפגש של אבותינו ואימותינו: השדה עליו עומד אברהם, בו הוא מבקש לקבור את אשתו ולהיפרד ממנה בפעם האחרונה, ושדה השיטוט לעת ערב של יצחק, בו הוא פוגש את רבקה לראשונה וממנו הוא מכניסה אל ביתו.

בקריאת שתי הסוגיות זו אחר זו, ומתוך זיהוי הקשרים הפנימיים בין הסוגיות לסיפורי משפחת אברהם, נמצא תיאור של שני שלבי מעבר הכרחיים ביצירת

⁸ ראה ילקוט שמעוני, בראשית כד (בדילוגים):

"רצה הקב"ה לגמול חסד ליצחק ושלח מלאך לפני אליעזר ונקפצה הדרך לפניו, ובת מלכים שלא יצאת לשאוב מים מימיה יצאת לה באותה שעה, והנערה שלא הייתה יודעת מהו איש, קבלה עליה להזדווג ליצחק שהיתה ראויה לו ממעי אמה. [...] וכתוב: הנה רבקה לפניך והשכים העבד בבקר וראה את המלאך עומד וממתין לו בחוץ. א"ל: אל תאחרו אותי ובשביל שלא יתיחד העבד עם הנערה בלילה, נקפצה הארץ לפניו, ובשלש שעות בא לחברון לעת תפלת הערב, ויצא יצחק להתפלל תפלת מנחת הערב. אמר אברהם ליצחק: העבד הזה חשוד על כל עבירות שבתורה ומרמה בידו, שנאמר: כנען בידו מאזני מרמה הבא הנערה האהלה והוצא בתוליה באצבע, אם טהורה היא בבתוליה הרי היא ראויה לך, וכך עשה והראה אותן לאברהם, ואחר כך לקחה לאשה. [...]

ומפני מה מת בתואל? שהוא היה מלך בארם נהרים וכל בתולה שתינשא בועל אותה לילה ראשונה ואחר כך חוזרת לבעלה, נתקבצו כל השרים ואמרו: אם הוא עושה לבתו כשם שעשה לבנותינו מוטב, ואם לאו אנו הורגים אותו ואת בתו, לפיכך מת כדי שינצל אליעזר ורבקה."

המדרש מדגיש את נושא הבתולים הנמצא בפסוקים בתיאור אגבי: "וַיִּהְיֶה טַבַּת מִרְאָהּ מְאֹד בְּתוֹלָה וְאִישׁ לֹא יָדָעָה" (בראשית, כד, טז). דרך פתח זה נכנסת גם טענת הבתולין מהסוגיא לסיפור המקראי. כמו כן – דמותו של ההגמון מסוגייתנו מתגלגלת כאן בדמותו של בתואל. קשרים נוספים ניתן למצוא בקריאה מדוקדקת יותר במדרש המלא.

הקשר בין איש ואישה – המעבר מאמא לאישה (א) והמעבר מהשדה הביתה (ב).

א. לאחר מות שרה וקבורתה אברהם חש בחסרונה של האישה בבית. הוא לוקח לעצמו את קטורה, אך עוד לפני זה הוא שולח את אליעזר למצוא אישה לבנו.⁹ ברגעים אלו יצחק צריך להניח לאימו, לשכוח אותה. יצחק נכנס אל מרחב המעבר הראשון ביצירת הקשר – עזיבת הבית והרחם של אותה אמא גדולה והיפתחות לצורת קיום חדשה, נפרדת: "עַל־כֵּן יַעֲזֹב־אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד."¹⁰ בבניית הבית החדש מתבקשת הבחינה של פירוק הבית הישן וגילוי המוכנות לוותר עליו (באיזושהי מידה). הפסוקים אכן מתארים את השלב הזה לגבי יצחק: "וַיִּבְרָא יְצַחֲקֵהָ הָאֱלֹהִים שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת־רַבְּקָה וַתְּהִי לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבָהּ וַיִּנָּחֶם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ."¹¹ האישה, במידה רבה, מבקשת לבוא במקומה של האם ולמלא את תפקידה (ואולי מכאן נובעת האיבה המיתית הקדומה בין הכלה לחמותה). המדרש מבחין בשלב זה ומתאר אותו בצירוף נפלא:

ויביאה יצחק האהלה שרה אמו. כל הימים שהיתה שרה קיימת היה ענן קשור על האהל וכיון שמתה פסק אותו ענן וכיון שבאת רבקה חזר אותו ענן.
כל זמן שהיתה שרה קיימת היתה ברכה משולחת בעיסה וכיון שמתה שרה פסקה אותה ברכה וכיון שבאת רבקה חזרה אותה ברכה. [...]
וינחם יצחק אחרי אמו. רבי יוסי אמר שלש שנים עשה יצחק אבל על אמו ולאחר שלש שנים לקח את רבקה ושכח אבל אמו. מכאן

⁹ נשים לב לקשר ה(לכאורה)לא-מודע של ההפכים – בין קריאתו של רב יוסף 'מריה דאברהם!' בסוגיא, לבין הגיבור הראשי בעלילת השידוך – אליעזר 'עבד אברהם'. ניתן להמשיך ולראות קשרים אסוציאטיביים בין הפסוקים לסוגיא. כך, אותה סעודת שלושת ימים בה טורח החתן קודם הכנסת הכלה לביתו מתגלגלת כסעודת אליעזר (שליח החתן) המאכיל את משפחת רבקה קודם עזיבתה והליכתה אתו.

¹⁰ בראשית, ב, כד.

¹¹ בראשית, כד, סז.

אתה למד – עד שלא לקח אדם אשה אהבתו הולכת אחר הוריו
לקח אדם אשה אהבתו הולכת אחר אשתו.¹²

ב. השלב השני של הליך הנישואין העולה בקריאתנו הוא המעבר, או יותר נכון – הכניסה – מהשדה הביתה. כפי שראינו, נושאה המרכזי של סוגיית קידושין הוא ה'קניין' והיא דנה בו דרך מושג ה'שדה'. הקניין, כמו השדה, הוא המרחב החיצוני, הראשוני של הקשר. זהו המרחב בו מתאפשר המפגש של יצחק ורבקה. במרחב זה תדון הגמרא על מושגים 'חיצוניים' נוספים כמו 'שווי' ו'בעלות'. מקריאת החלקים הנוספים של הסוגיא ניתן לומר כי השאלות המרכזיות בה מוצגות כשאלות המתעסקות ברובד החיצוני של הדברים – במילים ובנוסח של המשנה או במקורות המקראיים שלה (בשפה המחקרית: 'סוגיא סבוראית'). סוגיית קידושין עוסקת כצפוי – בקידושין, ובלשון אחרת – באירוסין, דהיינו בצורת הקשר הראשונית שהיא מאליו צורה חיצונית יותר. לעומת זאת, סוגיית הפתיחה של מסכת כתובות עוסקת ביום הנישואים עצמו ובנושא הבתולין הנלווה לו דרך מושג ה'בית'. האוכל והאכילה שגם בהם מתעסקת הסוגיא, הם מעמודי התווך של הבית והם מעידים על שייכות עמוקה ונוכחות משותפת. האכילה המשותפת, במיוחד לאור הקשרים הגלויים והסמויים שניתן למצוא בינה לבין המיניות, מסמנת קרבה ואינטימיות.¹³ כבר במעבר זה, בין נושאי סוגיית קידושין והמושגים המרכזיים המאפיינים אותה לבין אלו של סוגיית כתובות, ניתן לחוש בכניסה למרחבים הביתיים, הצנועים והאינטימיים. בשדה, שרק בו יכול להתרחש המפגש הראשוני נדרשים מידור

¹² ילקוט שמעוני, חיי שרה, רמז, קט. ניסוח חריף יותר לחלק מהדברים נמצא במדרש אגדה (בובר), חיי שרה, כד, סז: "האהלה שרה אמו. שמצאה כשרה כאמו. ואמרו חז"ל כי על שרה שהיה ענן קשור על אוהלה, וכשהיתה מדלקת נירות בערב שבת, היו הנרות דולקות עד מוצאי שבת, וכן רבקה, וכסה הענן לאהל שרה, כשמתה שרה נסתלק הענן וכשבאתה רבקה חזר הענן. וכשם שהיתה שרה זהירה בשלשה מצות שהאשה חייבת בהם, נדה וחלה והדלקת הנר, כך היתה רבקה זהירה: וינחם יצחק אחרי אמו.

כל זמן שאמו של אדם בחייה אהבתו הולכת עם אמו, מתה אמו אהבתו הולכת לאשתו".
¹³ כרגע אסתפק בדוגמא אחת מהלכות נידה: "לא יאכל עמה על השלחן אא"כ יש שום שינוי שיהיה שום דבר מפסיק בין קערה שלו לקערה שלה, לחם או קנקן, או שיאכל כל אחד במפה שלו" (שולחן ערוך, יורה דעה, הלכות נדה, קצה, ג).

מסוים וכיסוי: "וַתֹּאמֶר אֶל־הַעֲבָד מִי־הָאִישׁ הַלְזָה הַהֶלֶף בְּשֹׁדֵה לְקַרְאֲתָנוּ וַיֹּאמֶר הַעֲבָד הוּא אֲדָנִי וַתִּקַּח הַצְּעִיף וַתִּתְּכָס׃"¹⁴ הכניסה אל הבית של סוגיית כתובות מאפשרת את הגילוי של בן הזוג, היא מבהירה את המוכנות לחשוף את עצמי ולהיחשף לעולמו ולגופו של האחר. בשלב זה אני מתבקש להפסיק להתייחס אל האישה כ'שדה' ולהתחיל לראות בה 'בית'. מאליו תמשיך לדון סוגיית כתובות בבתולין ובנושאים צנועים אחרים. זהו שלב המעבר מהקניין והבעלות ו'הטקס' אל האחריות והשייכות והאינטימיות שבקיום המשותף. המעבר המתבטא במעשיו של הבעל – מהתשלום לאביה להאכלתה – הוא המעבר מהשדה החיצוני אל הבית פנימה.

שני שלבי המעבר עליהם דיברנו, מ'אמא' ל'אישה' ומ'שדה' ל'בית' מייצרים תנועה כפולה של יציאה וכניסה – יציאה מבית ההורים וכניסה אל בית חדש (או כניסה מחדש) והוצאת האישה מכלל 'אדמה' או 'שדה' והפנמת היחס אליה כ'בית'. בשביל סדר הדברים תיארתי את השלבים הללו אחד אחרי השני, אך אין זה תיאור כרונולוגי. אלו שלבים המתרחשים ומשתלמים במקביל כחלק מתהליך בניית הבית והנישואים, ויש והם תלויים אחד בשני. המודעות לשלבים אלו ולאתגרים שהם נושאים בחובם יכולה לאפשר את הכניסה הביתה, כניסה שאף פעם לא נגמרת. כמו כן, אדגיש כי בתיאורי דבר מה כ'חיצוני' איני מזלזל בו. אין משמעו של המעבר מ'החיצוני' אל 'הפנימי' מחיקה והכחשה של המרחב החיצוני. להפך – הוא ממשיך לתפקד ולנכוח בבית ובמערכת היחסים.¹⁵

4. רות

תמונת השדה ומוטיב הכניסה הביתה נמצאים גם במגילת רות. המגילה פותחת בתיאור היציאה מהבית אל השדה: "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁפֹט הַשְּׁפֹטִים וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ

¹⁴ בראשית, כד, סה. גם בסיפור קניית השדה בפרק כ"ג, השדה מתפקד כמקום בו ניתן לכסות ולקבור.

¹⁵ לדוגמא, השדה מסוגיית קידושין ממשיך לנכוח בבית של סוגיית כתובות ואף צף אל פני השטח כמה פעמים דרך טענת 'נסתחפה שדך'.

וַיִּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה לְגוֹר בְּשָׂדֵי מוֹאָב הוּא וְאִשְׁתּוֹ וּשְׁנֵי בָנָיו,¹⁶ וּמִסֵּימַת אֶת הַפָּרֶק הָרֵאשׁוֹן בְּרֵאשִׁיתוֹ שֶׁל תְּהַלִּיךְ הַשִּׁיבָה וְהַכְּנִיסָה הַבֵּיתָה, תְּהַלִּיךְ שֵׁימֶשֶׁךְ לְאוֹרֶךְ כָּל הַמְּגִלָּה: "וַתֵּשֶׁב נַעֲמִי וְרוּת הַמּוֹאָבִיָּה כְּלֶתֶה עִמָּה הַשָּׂבָה מִשְׂדֵי מוֹאָב וְהָמָּה בָּאוּ בֵּית לָחֶם בְּתַחֲלִית קִצִּיר שְׁעָרִים."¹⁷ נִזְכּוֹר כִּי נִישׁוּאִיהָ שֶׁל רוּת וּכְנִיסָתָהּ אֶל הַבַּיִת הַחֲדָשׁ מִתְּאֲפָשִׁרִים רַק לְאַחַר בְּחִירָתָהּ לְעֻזָּב אֶת בַּיִת אִמָּה: "וַתֵּאֱמֶר נַעֲמִי לְשִׁפְתֵי כַלְתִּי לָכֵּן שִׁבְנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה,"¹⁸ בְּחִירָה הַמְּזוּכָּרֶת בְּהַעֲרֹכָה רַבָּה בְּדַבְּרֵיהֶּם שֶׁל בּוֹעֵז: "הֲגֵד הַגֵּד לִי כָּל אֲשֶׁר־עָשִׂיתְ אֶת־חֻמּוֹתַי אַחֲרֵי מוֹת אִישִׁי וְתַעֲזֹבֵנִי אַבְיָד וְאִמָּךְ וְאַרְצִי מוֹלְדֹתַי וְתִלְכִי אֶל־עַם אֲשֶׁר לְאַדְרָעָתָהּ תָּמוּל שְׁלִשׁוֹם."¹⁹

איני הראשון שעומד על ההקבלות הרבות שבין עלילות רוּת וּבוֹעֵז לְסִיפּוֹר הַשִּׁדּוּךְ שֶׁל יִצְחָק וְרַבְקָה: הַעֲזִיבָה אֶת הַמּוֹלָדֶת וְאֶת בֵּית הַהוֹרִים וְהַהֲלִיכָה אַחֲרֵי אָדָם שְׁלִישִׁי (אֲלִיעֶזֶר וְנַעֲמִי) אֶל עִבְרָת הַבַּיִת הַחֲדָשׁ, הַמְּפָגֵשׁ הָרֵאשׁוֹנִי בַשְּׂדֵה שֶׁנִּפְתַּח בְּשֵׂאלָה: "לְמִי הַנְּעֻרָה הַזֹּאת" אוּ "מִי־הָאִישׁ הַלֵּזָה", נִפְלְתָה שֶׁל הָאִשָּׁה – "וַתִּפֹּל מֵעַל הַגֶּמֶל", "וַתִּפֹּל עַל־פְּנֵיהָ וַתִּשְׁתַּחֲוּ אַרְצָה", וְהַסּוֹף הַשְּׂמֵחַ שֶׁל הַכְּנִיסָה הַבֵּיתָה – אֶל הַחַיִּים הַמְּשׁוֹתֵפִים. הַקְּבֻלוֹת נּוֹסֶפּוֹת נִיתֵן לְמִצּוּא בְּמַעֲמַד הַצִּיּוּרִי שֶׁל קְנִיית הַשְּׂדֵה – אֲצֵל בּוֹעֵז וְאֲצֵל אֲבֵרָהֶם. נְשִׁים לִב גַּם לְהַאֲכִילָהּ מִסּוּגִיית כְּתוּבוֹת הַחֻזְרָת וְנִשְׁנִית בְּמְגִלָּה; הַאֲכִילָה שֶׁמְקַרְבֵּת בֵּין בּוֹעֵז וְרוּת וּמְבַטֵּאת אֶת דְּאִגְתּוֹ לָהּ וְאֶת תְּחוּשַׁת הָאַחֲרִיּוֹת כְּלִפִּיהָ וְהַשׁוֹתֵפוֹת אִתָּהּ.

לְאוֹרֶךְ כָּל הַמְּגִלָּה מִשְׁתַּלְבָּט זֶה בְּזוֹ הָאִשָּׁה וְהָאֲדָמָה. הַמַּסַּע חֻזְרָה לְבֵית לָחֶם הוּא מַסַּע אֶל גְּאוֹלַת הָאֲדָמָה וְהָאִשָּׁה. כְּפִי שֶׁצִּיּוּרֵנוּ, הַמַּסַּע מִתְחִיל בְּעִזִּיבָה הַקִּשָּׁה שֶׁל הָרַחֵם – בֵּית הַהוֹרִים, עוֹבֵר דֶּרֶךְ קְנִייתוֹ שֶׁל בּוֹעֵז אֶת הַשְּׂדֵה וְאֶת הָאִשָּׁה בְּפָנֵי עֵדִים, וּמִסְתַּיִם בְּכְנִיסָה הַבֵּיתָה וּבְבִרְכַת הָאִשָּׁה הַבּוֹנָה אֶת הַבַּיִת (לִימִים בֵּית דוֹד): "עֵדִים אֲתֶם הַיּוֹם כִּי קָנִיתִי אֶת־כָּל־אֲשֶׁר לְאַלְמִלְךָ וְאֶת כָּל־אֲשֶׁר לְכַלְיוֹן וּמְחִלוֹן מִיַּד נַעֲמִי. וְגַם אֶת־רִוּת הַמּוֹאָבִיָּה אֲשֶׁת מְחִלוֹן קְנִיתִי לִי... וַיֵּאמְרוּ כָּל־הָעָם אֲשֶׁר־בְּשַׁעַר וְהִזְקִנִים עֲדִים יִתְּנוּ יָדָם וְיִקְרְאוּ אֶת־הָאִשָּׁה הַכֹּבֵדָה אֶל־בֵּיתֶךָ

¹⁶ רוּת, א, א.

¹⁷ ש, כב.

¹⁸ ש, ח.

¹⁹ ש, ב, יא.

כְּרַחֵל וּכְלָאָה אֲשֶׁר בָּנוּ שְׁתֵּיהֶם אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל וְעָשְׂהוּתֵּי־לֵב בְּאֶפְרָתָה וּקְרָא־שֵׁם
בְּבֵית לָחֶם.²⁰

5. אנדרו ווייאת'

לקראת סיום, אנסה לאסוף את הדברים דרך התבוננות בשלוש יצירות של הצייר האמריקני אנדרו ווייאת'. ברקע שלוש התמונות ניצבים השדה המצהיב רחב הידיים והשמיים שמעליו. בתמונה הראשונה ('Christina's World', 1948) נראית אישה שרועה באמצע שדה, מרימה את מבטה אל עבר בית. בתמונה השנייה ('Turkey Pond', 1944) נראה גבר זקוף הולך בשדה כשפניו לכיוון היער הסמוך. בתמונה השלישית ('Wind from the see', 1947) אנו צופים בשדה וביער שמאחוריו דרך חלון הבית והווילון הרקום המתנופף ברוח.

תנוחת הגוף של האישה בתמונה, שאין אנו רואים את פניה, משדרת משהו כנוע, כפוף, חלש. היא רזה ושערה פרוע, שרועה על האדמה, אוחת בה בידיה, חסרת אונים. היחסים המרכזיים בתמונה הם בין האישה לבית – הוא עומד יציב ובטוח, היא נושאת מבטה אליו, מסמלת בקשה פנימית – לחזור הביתה, להיכנס הביתה. מדוע אינה קמה והולכת אל הבית? כיצד הגיעה למצב הזה? אולי נפלה מהגמל כרבקה בראותה את יצחק, אולי ליקטה שיבולים ולפתע נפלה על פניה, משתחוה ארצה, כרות לפני בועז.

הגבר הזקוף שבתמונה, שגם בו נוכל להביט רק מגבו, הולך בצורה נחושה ומלאת בטחון עצמי. כתפיו מורמות, ידיו הרחבות תלויות בצידי הגוף. למעט

²⁰ שם, ד, ט-יא. גם ההלכה הפותחת של מסכת כלה שמה לב לקשר שבין נישואי רבקה ויצחק, רות ובוועז, והברכה: "ומניין לברכת חתנים מן התורה, שנאמר 'ויברכו את רבקה ויאמר לה אחותינו את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך את שער שנאיו'. ומניין שאפילו אלמנה אסורה, שנאמר 'ויקח עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה וישבו, ויאמרו כל העם אשר בשער והזקנים עדים יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם, ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה מן הזרע אשר יתן ה' לך מן הנערה הזאת'" (מסכת כלה, א, א).

הכובע שלראשו הוא לבוש צבע אחיד – כצבעי צמרות העצים שבאופק. הליכתו מכוונת אל היער והבריכה שתחתיו, זה לא כבר יצא את ביתו והשאירו מאחוריו. ראשו מורם, מבטו צופה קדימה, אל הלא-נודע, הסבוך. מיהו? לאן הוא הולך? אולי זהו בעל השדה גיבור החיל, אולי רק יצא לשיטוט חטוף בשדה, והנה הוא נושא עיניו – מבחין באורחת גמלים מתקרבת.

ניכנס פנימה. בתמונה האחרונה אני עומד בבית, צופה מהחלון הפתוח – החוצה אל הנוף, אל השמיים האפורים. רוח קלה נושבת, מביאה את ריח השדה באפי. אם אאמץ את עיניי אולי אוכל לראות את גבו של האיש הנחוש ללכת, אולי אראה פני אישה שרועה, מבקשות הביתה. האופציה של הבית נרקמת בתנועה הכפולה של יצירת הקשר המכילה את תנועת האיש ותנועת האישה (שנמצאות שתיהן אצל כל אחד ובמינונים שונים) – החוצה ופנימה, מהבית ואליו. בניית הבית מתאפשרת על רקע היציאה מהרחם והעזיבה את הבית. הבית יהיה לבית כשתתגלה המוכנות האמיתית להיכנס ולהכניס אליו. אני אזכה בברכה כשאצליח לעבור מהיחס אני-שדה ליחס אני-בית. הקשר הפנימי שבנוכחות המשותפת שבבית עומד על בסיס הקשר החיצוני-הראשוני שבשדה. השדה שבתמונה הופך ל'אובייקט' בו אני צופה, הבית נהיה לרקע. החלון שבתמונה מייצג את מרחב המעבר – מבפנים החוצה ומבחוץ פנימה, דרכו הרוח. לעת ערב חזרו האיש והאישה, הם מתכוננים לארוחה קלה בקומה התחתונה. לפתע אני מבחין בשביל חדש במרכז התמונה. השביל פורץ את הדרך, מייצר אותה – מהשדה הביתה.

[6. תפילת הצדיק]

כִּי עָקַר הַתְּפִילָה אֵינָם יוֹדְעִים כִּי אִם צְדִיקֵי הַדּוֹר. כִּי יֵשׁ בְּעָלֵי גְאֻנָּה שְׂאִינָם רוֹצִים שְׁלֹכוּ לְצְדִיקִים וְאוֹמְרִים שֶׁהֵן בְּעֶצְמָם יְכוּלִים לְהַתְּפַלֵּל וּמוֹנְעִים גַּם אַחֲרֵיהֶם כְּשֵׁי שֶׁלָּהֶם צֶעַר אוֹ חוֹלָה לִילֵךְ לְצְדִיקִים. עֲלֵיהֶם נֹאמֵר: "הֲשֵׁב אֶשֶׁת הָאִישׁ" וְכוּ'. כִּי זֶה הַבְּעַל גְּאֻנָּה מְכַנֶּה בְּלִשׁוֹן אֲבִימֶלֶךְ, אֲבִי לְשׁוֹן רְצוֹן, כִּי הוּא רוֹצֵה לְמַלְךְ. וְהֵינּוּ אֲבִימֶלֶךְ כִּי בְּאֵמַת צְדִיק מוֹשֵׁל בְּתַפִּילָתוֹ, כְּמוֹ שְׂפָתוֹב: "צְדִיק

מושל" וכו'. והוא מתגאה בעצמו שיכול להתפלל ויש לו הממשלה ועל כן מכנה בשם אבימלך כי הוא רוצה למלך ואומר: אָנָּא אָמְלָךְ.

וזה פרוש: "השב אשת האיש". אשת ראשי תבות "אדני שפתי תפתח". זה בחינת תפילה דהינו השב אשת, בחינת התפילה, להצדיק כי נביא הוא כי 'הקדוש ברוך הוא מתאווה לתפילתן של צדיקים' ומשגר תפילה סדורה בפיו כדי שיהנה מתפילתו. וזה: כי נביא הוא, לשון ניב שפתים, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה: "בורא ניב שפתים". אם שגורה תפילתו בפיו וכו'. השב, ראשי תבות: הר שדה, בית. זה רמז שתפילת הצדיק היא בשלמות שמעלה אותה מבחינת הר ושדה לבחינת בית כנ"ל.²¹

²¹ לקוטי מוהר"ן, י.